

Schubart, a bebörtönzött zenekritikus

Nem elírás, mert nem a szerény bécsi dalköltő zseniről, Franz Schubertől lesz szó. Alanyunk Christian Friedrich Daniel Schubart (1739–1791) német zenekritikus, orgonista, költő, zeneszerző, autodidakta esztéta, a XVIII. század második felének ellentmondásos alakja, ki sokszor rendkívül tisztán látó szakíró volt, máskor önmagának is ellentmondóan naiv, mindenesetre saját kárára szókimondó, az arisztokráta és egyházi hierarchia, az abszolutizmus ellenlábasa, ráadásul közéleti kicsapongásai miatti társadalmi megítélésében sok kortársa által többnyire csak igen egyoldalúan dekadensnek látott figura.

Schubart ugyanabban az évben halt meg, mint Wolfgang Amadeus Mozart (két hónappal előbb), s kortársa volt Joseph Haydnnak is (talán a fiatal Beethovenról is hallhatott), de korabeli földrajzi helyhez kötöttségéből, viszonylag provinciális mozgásteréből adódóan nem volt alkalma mélyrehatóbban ismerni e vele párhuzamosan élt óriásokat, akik pedig nagyjából ugyanazokban az esztétikai elvekben hittek, mint ő. Azonban nagyra tartotta az elődök közül J. S. Bachot, Telemant és a részben vele kortárs – az ún. *Empfindsamer Stil* (igazi, természetes érzések kifejező-

je) kultiválóját – weimari-hamburgi Carl Philipp Emanuel Bachot. Abban a német földrajzi szórásban viszont (a jelenlegi Baden-Württemberg tartomány és szűkebb környéke), ahol élt és mozgott, tisztában volt a korszak minden művészeti mozzanatával, a zenei előadói gyakorlattal, a rezidens és vendég zenészek minden társadalmi hátterével, megítélésével, de még a korabeli honoráriumokkal is, a művészetnek az arisztokráciától és a sokszor híg közízléstől való állandó függésével. Szélmalomharcot vívott egy új, általa népinek vélt (mai szemléletben inkább populáris) gyökerekre támaszkodó német nemzeti zenei stílus megszületéséért az olasz opera erős ellenszelében, bár a *Singspiel* műfajában nem kifejezetten tartotta üdvözlendőnek a lehetséges német opera jövőjét. Ellentmondás itt, hogy ő maga operettet – *Die glücklichen Reisenden* – és melodramát is írt – *Evas Klage bei des Messias Tod*. Üdvözölte az amerikai függetlenségi háborút és a francia forradalmat.

Szabadszájú, társadalmi hierarchiát nem tisztelő írásai miatt a már emlegetett német arisztokrácia és az egyház (főként a katolikus) levakarhatatlanul gyűlölte, egy litánia-paródiája után blaszfémiával is vádolták, de kicsa-

pongó társadalmi élete, a bor és a nők társaságának gyakori keresése sem vetett jobb fényt rá. Ezek következménye, hogy több német városból is sorra kitiltották, száműzték (Ludwigsburg, Augsburg), később Ulmban elítélték, és tíz esztendőre börtönbe is zárták (1777–87, Hohenasperg). Mivel a börtönben jobbára írni sem hagyták, zenetörténeti, esztétikai fejtegetéseit, gondolatait, verseit a legenda szerint tollba mondta egy rabtársának a cellafalon keresztül, egy lyukon át. Ezeket az írásokat később fia, Ludwig rendezte sajtó alá, így látott napvilágot például az *Ideen zu einer Ästhetik der Tonkunst* (1806). A börtön rendkívül megtörte lelki és fizikai egészségét, a nyirkos, penészes levegő nemcsak tüdejében, de a fennmaradt írásaiban is kárt tett, a megpenészedett, elázott, elmosódott kéziratok nagy részét a fia mentette ki később, és javította, rekonstruálta, adta ki apja jegyzeteit gyűjteményesen. Úgy tartják, ha nincs Schubart és korabeli éles meglátásai, akkor magának az 1760–80-as évek heves és egyéni hangot hozó érzelmes Sturm und Drang esztétikájának sorsa, utólagos megítélése, valamint a zenei affektuselmélet sem lenne ugyanaz, mint aminek ma ismerjük.

Schubartra ma is leginkább azok a zenészek hivatkoznak, akiket továbbra is érdekel a hagyományos klasszikus hangnemekben való komponálás expresszív sajátosságainak, egyéniségének a kérdése: azaz mennyiben más a hozzáállása egy komponistának a harmóniai, ritmikai, figuratív fordulatok sokaságához, kifejezőerejének alakításához, ha alkotáskor épp egy adott hangnemválasztás lebeg a szemelőtt. Az egyszerűség kedvéért: bi-

August Friedrich Oelenhainz Schubart-portréja (1789), Stuttgarter Staatsgalerie

zonyos, hogy D-dúrban nem ugyanúgy írta volna meg például Mozart az ún. *Jupiter-szimfóniát*, mint a joviális C-dúrban, vagy Beethoven nem véletlenül választotta az Esz-dúr heroikus hangnemét *III. szimfóniájához*, nyilván teljesen más utakra tévedt volna benne, ha csak egyetlen skálahanggal feljebb, mondjuk F-dúrban komponálja meg (ez történetesen a *VI. szimfónia* pasztorális hangneme). Szóval sok más mellett mindezeknek a hangnemeknek a kérdéséről (mondhatjuk akár, hogy Bach *Wohltemperiertes Klavierjének* mintájára), bizony mind a 12–12 dúr és moll tonalitásról nagyon szubjektíven, de olykor rendkívül találóan ír Schubart, konkrétan a már említett *Ideen zu einer Ästhetik der Tonkunst* c. munkájában, melyet börtönévei vége felé diktált (1784/85) – nyilvánvalóan az általa fejből felidézett és ismert,

adott korszakbeli vagy múltbeli zenék fényében, tükrében. De ma is a felismerés friss erejével hat, ha egy-egy zenemű meghallgatásakor elővesszük ezt a kis tonalitás-szótárt, és rácsodálkozunk, hogy akár még több száz évvel később is miként érvényesülnek a hasonló ízlésrendszerek, hangnemválasztási hagyományok-hajlamok ehhez a röviden megfogalmazott, összegző érzelemvilághoz viszonyítva, legyen szó akár egy e-mollról, ha például ártatlan, nem realizálódó szerelem a téma akár az impresszionizmus határmezsgyéjén, vagy egy máig szentháromságot reprezentáló, három előjegyzéses egyházi mű c-molljáról, egy démoni, infernális haláltánc vagy sötét rekviem d-molljáról, netán egy vele omonim győzedelmes D-dúrról. Ha valaki konkrétan is érdeklődik ez iránt, a világhálón eredeti német nyelven (*Charakteristik der Tonarten*), illetve angolul is fellelhető (*Affective Musical Key Characteristics*), valamint nyomtatott formában román fordításban is megjelent függeléként egy kötetben (Schubart: *O istorie a muzicii universale*, Editura Muzicală, Bukarest, 1983).

Bár a hétköznapi, lineáris idősíkon nem ismerhették egymást, de Schubart és Schubert között is van kapcsolat, nemcsak a nevük hasonlósága. Schubart verse képezi a szövegét Schubert későbbi *Piszt-ráng-dalának*. Ha ez iránt is érdeklődik valaki, a bőséges internetes információk, szövegfordítások (magyarra Závodszy Zoltán) mellett egy rövid, de igen frapáns, társadalomkritikai tartalmakat is érintő írást találni a *Helikon* folyóiratban (2019. február, online is) Jakabffy Tamás tollából A „visszaszerzett” *piszt-ráng címmel*.

Magyar nyelven nem sok szóra méltatták az utóbbi két és fél században Schubart munkásságát, mindenesetre a Szabolcsi-féle zenei lexikon röviden megemlíti Schubartot, külön hangsúlyozva: kompozíciói nem jelentékesek; zeneesztétikai művében, bár az egész rendszertelen megjegyzések halmaza, értékes részletek is vannak, mint a zenei stílusokra vonatkozó vagy a hangnemek jellegéről, a pantomimikus zenéről szólók, utóbbiban helyenként már Wagner gondolatait előlegezi.

Röviden összegezzük életútját. Sváb vidéken, Obersontheimban született, szülőházán ma emléktábla jelzi ezt. A családban apja volt a zenész, kántortanító, ennek megfelelően a fiatal Schubart érdeklődése is hamar a zene felé fordult, nyolcévesen már egészen jól játszott csembalón, hegedűn, és kilencévesen már kisebb egyházzenei darabokat is komponáltatott. 1753-ban a nördlingeni gimnáziumban, 1756-ban már Nürnbergben tanult, itt találkozott először komolyabban az alig hat esztendeje elhunyt Bach még élő hagyományával – utal rá saját visszaemlékezéseiben. Tervezett jénai egyetemi tanulmányai megghiúsultak a hétéves háború miatt, ekkor az erlangeni egyetemen kezdett teológiát tanulni, de kicsapongásai miatt szülei két év múltán hazarendelték. Eztán Aalenben és környékén próbált tengődni magántanítóként és diakónusként, Aalenben zenekart is szervezett (nevét ma az ottani Schubart-egyesület viseli). Utána Geislingen an der Steigéban orgonista lett és kinevezett tanító. Rettenettel emlékezik vissza arra, hogy az iskola és több száz nevetlen diákja inkább egy vadállatokkal teli istállóra emlékeztette. 1764-ben megnősült (egy vámszedő

lányát vette el), de hamarosan eltávolodott a családi élettől, 1768-ban a ludwigsburgi hercegi udvar orgonistája lett. Az a Balthasar Haug intézte neki ezt az állást, aki a fiatal Schiller első verseit is közölte a *Schwäbisches Magazin* hasábjain. Ugyanitt kapcsolódik össze Schiller és Schubart neve, mivel előbbi első drámájához, *A haramiákhoz* állítólag Schubarttól is merített ihletet (*Zur Geschichte des menschlichen Herzens*). Schubart első igazán komoly, nagy zenéi élményeit is Ludwigsburgban élte át. Lelkesen mesél a zenekari és színpadi összhatásról egy 1768-as februári itáliai vendég-operaelőadás nyomán (Niccoló Jommelli: *Fetonte*). Charles Burney angol zenetörténész ekkortájt (1772) állítja, hogy Schubartnál jobb csembalistát nem hallott még németföldön. 1773 májusában a ludwigsburgi herceg kiutasítja Schubartot többek között arra hivatkozva, hogy orgonistaként ateista megnyilvánulásai voltak.

Útkeresések, kényszerű vándorlások következnek életében – Heilbronn, Heidelberg, Mannheim, Schwetzingen –, főként tanításból próbál megélni. Mannheimban keresi a színházi társulattal a zenei kapcsolatokat, de ismét diplomáciai járatlansága okán kell távoznia, epés vitába keveredve a helyi arisztokráciával. Münchenbe, majd Augsburgba vándorol tovább, ez utóbbi városban kezdi el irodalmi, művészeti szakírói, esztétikai, politikai véleményét sem burkoló munkásságát a *Teutsche Chronik* leendő sorozatával (1774–78). Mivel nemsokára a jezsuitákat is támadja, Augsburgból is kiűzik. Ulmba megy, s ott, mint már említettük, 1777-ben letartóztatják. Tíz évvel későbbi szabadon bocsátását annak köszönheti, hogy kegyelmet kapott,

mert megtörve meghunyászkodott, és himnuszt írt-dedikált Nagy Frigyes porosz királynak. Egy kései utózóngéje Schubart börtönéveinek, hogy szüvenírként állítólag megkapta Voltaire egykori cellaajtájának egy darabkáját, miután a Bastille-t lerombolták; erről az idén 97. életévét töltő Jürgen Mainka zenetörténész tett említést még 1975-ben. Szabadulása után Schubart hamarosan udvari költő lett Stuttgartban és a színtársulat és opera igazgatója. Folytatta a *Teutsche Chronik* kiadását, és belefogott önéletrajzába, amit sajnos már nem tudott befejezni; 52 esztendősen hunyt el, sírja ma is a stuttgarti régi Hoppenlaufriedhofban található.

Zenetörténeti, tonalitástörténet-ismereti, hangszerelméleti, esztétikai szemelvényei mindenestre lenyűgöző észjárásról, szellemes szabad asszociációkról, kitűnő olvasottságról, polihisztorokra emlékeztető, szerteágazó társtudományi tájékozottságról, nem mellesleg rendkívüli memóriáról tanúskodnak. Ismeretei az ókori zeneelméletektől és zenei gyakorlatoktól egészen kortársakig mindent felölelnek, főként ha még azt is figyelembe vesszük, hogy ezek egy jelentős részét egy cellából diktálta, emlékezetből. Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy írásaiban sok, mai olvasatban már naivan ható korabeli sztereotípiák is felbukkan, ráadásul nem hiányoznak a szubjektív mellényúlásai sem. Csak kettőt hadd idézzünk. A németek sörivők, ezért több a baritonjuk, az olaszok borivők, ezért több a tenorjuk. A másik: 1775-ben Münchenben Schubart saját bevallása szerint (*Teutsche Chronik*, 1775. április 27.) – de Jürgen Mainka is említi – tanúja volt egy akkoriban divatos, úgynevezett zongorista-párbajnak,

melynek egyik résztvevője a 19 éves Mozart volt, a másik a 42 éves Franz Ignaz von Beecke zeneszerző és katonatiszt. Schubart erről azt írta: „Mozart játékanak nagy súlya volt, és első látásra leolvasott mindent, amit eléje tettünk. De nem több ennél. Beecke messze felülmúlja őt. Szárnyaló agilitás, kecsesség és olvadó édesség.”

Ahogy Szabolcsi lexikonja is említi, Schubart zeneművei nem jelentékenyek, de ínycsek azért búvárkodhatnak bennük, létezik dalaiból megjelentett hanglemez (a *Grove* ze-

nei lexikon legújabb kiadása ráadásul közel száz dalát vagy zongorakíséretes lídjét említi), és vannak felfedezésre váró billentyűs kompozíciói is, valamint néhány egyházi vokális, korális munkája. Az említettek közül néhány partitúra fellelhető az imslp.org ingyenes kottamegosztó internetes oldalon, ott német nyelvű elméleti írásai is akadnak. Kis szerencsével hang- és videómegosztó felületeken is rá lehet bukkanni Schubartra.

Tóth Gábor